

EGY KORSZERŰTLEN EMBER

*Király István: Napló 1956–1989. Szerk. Soltész Márton, s.a.r. Katona Ferenc,
Soltész Márton és T. Tóth Tünde*

Ez év áprilisi megjelenését követően két nagyobb fővárosi bemutatója volt Király István 1956 és 1989 között keletkezett, de csak a közelmúltban megtalált és sajtó alá rendezett naplójának. A Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon tartott első és az ELTE bölcsészkarán rendezett második bemutató egyaránt telt ház előtt zajlott – nem is csoda, hiszen az utóbbi évek egyik legnagyobb irodalomtörténeti szenzációjáról beszélgettek a meghívott szakemberek. A zsúfolt széksorokon végigtekintve azonban mindkét eseményen feltűnő lehetett a résztvevők átlagos életkora: az egyetemista korosztály tagjai szinte egyáltalán nem, harmincasok inkább csak elvétve foglaltak helyet a nézőtereken, a termeket legnagyobb részben negyven–ötven feletti érdeklődők töltötték meg. Nem vonhatunk le általános következtetéseket ebből a tapasztalatból, mégis érdemes megpróbálkoznunk a jelenség értelmezésével. A fiatalabb korosztályok távolmaradásának csak az egyik oka lehet a napló riasztó vastagsága: a főszöveg kilencszáz oldalát Babus Antal Király-életrajza, több mint százoldalnyi névmutató és néhány lapnyi fotó követi, így szakmai érdeklődés, esetleg személyes érintettség híján nem valószínű, hogy sokan fogják az elejétől a végéig elolvasni a kötetet – persze, ez semmilyen hasonló műfajú szövegtől nem várható el. Az óriási terjedelemmel azonban jóval fontosabb tényező a napló írójának személye. Az életében is felemás megítélésű Király mégoly jelentős szakirodalmi műveinek nagy részét maguk alá temették az elmúlt két-három évtized újabb és újabb irodalomértelmezői tendenciái, de ami ennél is lényegesebb: a szerző által megtestesített – és jegyzetei által igen pontosan megjelenített – kommunista értelmiségi típus szinte felfoghatatlanul távolinak, sőt irreálisnak tűnik a 21. század Magyarországon. Király ideológiai elkötelezettsége, már-már kényszeres felelősségtudata, tenni akarással párosuló hatalom- és tudásvágya, valamint ezekkel összefüggő állandó önmarcangolása – még ha olykor kínálkoznak is párhuzamok a jelenkorral, mint amilyen az értelmiségellenes rendszer vissza-visszatérő említése vagy a hatalom korruptságának helyenkénti önkéntelen leleplezése – egy elveszett és soha vissza nem térő világ rekvizitumaiként hatnak. Nem csoda hát, ha egykori egyetemének jelenlegi hallgatói sem tudnak mit kezdeni az örökségével, már ha tudnak egyáltalán annak létezéséről: Király kérdései többé nem az ő kérdéseik (nem a mi kérdéseink), világa legfeljebb nyomokban hasonlít arra a világra, amelyben élniük (élnünk) adatott. Így életművéhez – irodalomtörténeti munkáihoz éppúgy, mint a jelen kötethez – az ismerősség érzésével nem, legfeljebb a megismerés hiú vágyával közelíthet a mai olvasó.

*Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2017
1078 oldal, 9990 Ft*

Mint egy múzeumi tárgyhoz, amelynek maradéktalan megértését a történelmi távolság minden muzeológusi segítség ellenére is lehetetlenné teszi.

Nem csak szakmai elavulásról vagy a létező szocializmus évtizedeinek távolodásáról van szó, ha Király korszerűtlenségéről beszélünk: a tudományos pályájának építése mellett az aczéli kultúrpolitika működtetésében is fontos szerepet játszó irodalomtörténész olyan hagyományt vallott magáénak, és olyan társadalom- és embereszményt idealizált, amely már a napló keletkezésének éveiben is idejétmúltak tűnhetett a magyar lakosság legnagyobb része számára. Király egyébként felismerte saját megkérdőjelezését, ez a bejegyzések egyik leggyakrabban visszatérő témája: „Az az érzésem: a múlthoz ragaszkodva valamifajta olyan szerepet tölthetek be, mint valaha Illés Béla, Barta Lajos. A más kor szótárával, értékrendjével Don Quijoteként nézem az eseményeket” – írja 1983 márciusában (658.). Az irodalmi és a nyomtatott kultúra fokozatos leértékelődése, a humanitáriumi szerep jelentőségvesztése, tudás és közéleti hatalom viszonyának átrendeződése, ezekből következően pedig a rendszerváltás után szocializálódott generációk általános műveltségszerkezetének megváltozása azonban a mából visszatekintve még inkább utópisztikusnak mutatják Király erőfeszítéseit. Az általa elképzelt Magyarország, ahol mindenki egyenlő arányban részesül az anyagi és szellemi javakból, és az önös érdek mindig alárendelődik a közösségi érdekeknek – kivéve persze néhány olyan esetet, amikor az ő, Király önös érdekéről van szó –, soha nem valósult meg, és nagy valószínűséggel már nem is fog megvalósulni. A naplót éppen ezért kudarcos fejlődéregényként is olvashatjuk, amelyben a történelmi és a személyes csalódottság nem válik el egymástól. A szocializmus megreformálásának lehetetlensége saját személyisége átformálásának lehetetlenségére, vagyis önnön esendőségére is újra és újra ráébresztette Királyt. Személyes tragédiája abban rejlik, hogy a mániákus elhivatottság (sokakkal ellentétben) nála nem párosult cinizmussal: miközben tudatában volt annak, hogy nem tudja „az igazságig keresztülhazudni magát”, minden egyes napon megpróbálta rávenni magát az épp szükségesnek vélt hazugságra.

Az önformálás és önmegfigyelés állandósult gyakorlata nyilvánvalóan Király politikai szocializációjának legfontosabb időszakával, a második világháború befejeződését követő nagyjából egy évtizeddel van összefüggésben. A napló bejegyzései az ötvenes éveket olyan ideológiai aranykorként ábrázolják, amely, bár nem volt mentes a súlyos tévedésektől, magában hordozta egy igazságosabbnak vélt társadalom felépítésének lehetőségét. Az aranykor azonban véget ért, Király pedig – saját meglátása szerint – itt maradt élő múltarabként egy számára idegenné vált világban. Az 1956 előtti életút zárványszerűségének felismeréséből eredhet a napló kezdeti szakaszainak vallomásos, önostorozó hangűtése: az első évek bejegyzéseiben meglehetősen gyakoriak az önmegszólítások, a naplóíró saját képességeinek megkérdőjelezésére, helyzetének felismerésére vonatkozó mondatok. 1957. szeptember 10-én, a szegedi egyetem irodalmi tanszékvezetői állásának (száműzetésként megélt) elfogadása után például ekképp értékeli „deklasszálódását”: „Most az a feladat áll előttem, hogy a saját gyávaságod alakítsd át feladattá. Tanulság: még mindig a gyávaság [az] egyik mozgatója az életednek. [...] Tudj végre ura, s nem szolgálója lenni az életednek. A szolga legfőbb tulajdonsága a gyávaság. Mi kényszerít valakit, hogy vergődjön a sorsa alatt? Az, hogy gyáva, hogy meghátrál a nehézségek előtt. Szeged tanulsága: ezt többé ne tedd! Ezt mindig tudd ezután. A másik: minden munka robot, ha nem tudod feladattá változtatni. Ha már a gyöngeséged beleszorított valamibe, ne búslakodj rajta, hanem keresd meg benne a feladatot!” (42.) A kegyvesztettség érzése, és az ezzel való együtt létezés – sokszor inkább manírnak, egy felvett szerep velejárójának tűnő – törekvése ugyancsak a napló legfontosabb témái közé tartozik.

A naplóíró egyrészt tisztában van azzal, hogy a köztudat azonosította őt a Révai-féle kultúrpolitika vonalasságával, másrészt viszont nem érti, miért kellene utólag bűnként

megélnie azokat a döntéseit, amelyeket (legalábbis saját megítélése szerint) a legjobb szándékkal hozott a negyvenes-ötvenes években. Az átmenet kérdése vetődik fel élesen ezekben a gondolatmenetekben, vagyis hogy mennyire tekinthető folytonosnak az 1956 előtti és utáni magyarországi politikai berendezkedés. A Kádár-korszak közbeszéde a gyakran idézőjelesen említett „ötvenes évekről” szólva a személyi kultuszra, a múltbeli törvénytelenésekre és bürokratikus túlkapasokra igyekezett helyezni a hangsúlyt, elhallgatva azt a tényt, hogy a konszolidálódó Kádár-rendszer alapjai nem különböznek radikálisan a Rákosi-korszakéitól. Király ennek belátását hiányolja, amikor saját, alacsonynak vélt reputációja kérdését járja körül: „Meg kellene próbálni az ötvenes évek igazolását végrehajtani. Mert egyébként, mit hőskorként éltem át, körém tekerődzik, mint lefojtó bűntudat. Furcsa: az uralkodó párt szégyelleni lenne köteles a maga múltját. Itt fordulatot kellene végrehajtani” – írja 1976. február 15-i bejegyzésében (421.). Ilyen fordulat sosem következett be, Király számára a fő kérdés így inkább csak az lehetett, miként találhatja meg a helyét „egy autóvásárló, lakásépítő világban” (229.), amely taktikai okokból igyekszik háttérbe szorítani az általa elsődlegesnek tartott ideológiai szempontokat. Sűrűn megfogalmazott ellenérzései dacára a napló más részeiből úgy tűnik, hogy Király nem volt ellene a hallgatólagos társadalmi kiegyezésre törekvő konszolidációs politikának, Kádár Jánost pedig általában a nagy államférfinak kijáró tisztelettel említi feljegyzéseiben. „Az életrajzra alapozott politika [ittthon] nagyon jó, de szükség van ideológiára, különben a politika is tönkremegy” – olvasható egy 1977 júniusában keletkezett feljegyzésében (514.), amely elég pontosan magában foglalja Király saját szerepéről alkotott elképzelését is. A rendszer legbelső köreiből kiszorított, független tanácsadóként tekintett magára, aki szakmai és ideológiai képzettségével sokat tehetne a kiépülőben lévő rendszerért, ha az kérne a segítségéből. Fontos tévedése ez Királynak: meg nem becsültségének képze- te saját „belső ellenzéki ségének” túldimenzionálásához vezetett, és nem volt képes elfogadni azt a tényt, hogy nagyon is fontos eszköze, de a legkevésbé sem független tanács- adója volt az aczéli kultúrpolitika működtetésének.

Aczél György szerepének vizsgálata megkerülhetetlen, ha Király István frusztrációi- nak, önértékelési problémáinak eredetét szeretnénk megérteni. Ahogy arról már több he- lyen szó esett, Aczél a napló „titkos főszereplőjének” is tekinthető, akinek a neve többször fordul elő a kötet lapjain, mint a szerző akármelyik családtagjé vagy barátjé. Első, 1958- as naplóbéli feltűnésekor Király még nincs túl jó véleménnyel róla („Aczélban megvan a kezdők erőszakos önteltsége. A saját varázsában bízik. Meggyőződése, mindenre képes egyedül. Nagyt fog bukni.” – 54.), a későbbiekben viszont egyre inkább körvonalazódik az a fölé-alárendeltségi viszony, amelyet a naplóról inkább szakmai együttműködéssel kiegészülő, ám folyamatosan csalódást keltő barátságként igyekszik ábrázolni. Érzékeli, hogy kapcsolatuk az esetek nagy részében fájdalmasan egyoldalú: Aczél inkább csak ak- kor közeledik Királyhoz, amikor valamilyen szakmai kérdésben van szüksége a segítségé- re (mint például a népi írókat megdorgáló 1958-as nyilatkozat kidolgozása vagy egy Aczél által elmondandó beszéd megírása stb.), egyébként nem sokszor méltatja figyelemre az irodalomtörténészt. „»Bedolgozóként« létezek csak a számára, s nem emberként, akiben bízni lehet. [...] Sakkfigura, »bedolgozó« vagyok csak számára, és nem barát” – olvasható a *Pro memoria Mari számára* címmel ellátott, önmagában is tanulmányt érdemlő 1972-es feljegyzésében (251.).

Aczél előszeretettel alkalmazott, Révész Sándor által „offenzív kegygazdálkodásnak” elnevezett technikája általában a delikvensek egyszerű, a létező szocializmus társadalmá- ban mégis gyarlónak minősülő vágyainak kielégítésén alapult: kisebb-nagyobb (utazás- sal, kötetkiadással, anyagi ügyekkel összefüggő stb.) szívességek teljesítésével a politikus sokakkal került bensőségesnek tűnő kapcsolatba. De milyen gyarló vágyai lehetnek egy olyan embernek, aki életprogramja alapján az aszketizmust, az alsó néprétegekkel való

szolidaritást tartja? (Ebből a szempontból különösen érdekesek azok az alkalmak, amikor a naplóró lelkifurdalással küszködik, amiért összehasonlíthatatlanul jobban él, mint a nép, amelytől elvileg nem szeretne eltávolodni: például amikor a vonaton utazva szégyelli jó minőségű ruházatát, vagy amikor belegondol, mit váltana ki az emberekből, ha megtudná, milyen áron vásárolt televíziót már 1957-ben.) Az anyagi jólétnél Király sokkal többre tartja a hatalmat; annak az örömét, hogy befolyásával a szocialista Magyarország üdvét szolgálhatja. Az Aczél barátságához való kétségbeesett ragaszkodás azért is lehet mindennapjai egyik központi problémája, mert tudatában van annak, hogy a számára értelmes élet feltételeit kizárólag a politikus képes megteremteni és fenntartani azzal, hogy időnként bebocsátást enged számára a hatalom legbelső köreibe.

Az értelmes élet fogalmához nem kizárólag a közéleti aktivitás járul hozzá Király fel fogásában, bár tény, hogy erről a témakörrel gondolkodik a legtöbbit jegyzeteiben. Emellett azonban nagy figyelmet fordít a tudatos önművelésre is: csodálatra méltó az a széles körű, a magyar és európai kultúra majd minden szegmensére kiterjedő tájékozottság, amely megnyilvánul a kötet lapjain. A napló tanúsága szerint Király a munkája mellett egy átlagos héten legalább három-négy színházi előadáson, komolyzenei koncerten és/vagy filmvetítésen vett részt, élményeit pedig hol hosszabban, hol rövidebben írásba is foglalta. Az operaelőadástól kezdve a balatonalmádi kertmoziban látott amerikai limonádéig vagy a tévében sugárzott Columbo-epizódig mindenről összefoglalja a véleményét, magánhasználatra írt elemzése jellemzően világnézeti kiindulópontból bírálják vagy dicsérik az épp terítéken lévő alkotást. Sok tekintetben meglepően nyitottnak mutatkozik a számára idegen kulturális vagy tudományos hatások befogadására is, így például 1972-es angliai látogatásakor külön feljegyzi magának a Worcester College doktoranduszainak elméleti preferenciáit: „A nevek, amelyeket a hallgatók említenek: Northrop Frye, és főleg Susan Sontag. Kell tőle olvasnom valamit.” (264.) Ugyancsak érdeklődéssel figyeli a nyolcvanas években a kaposvári színház budapesti vendégjátékait, majd a Székely Gábor és Zsámbéki Gábor vezette Katona József Színház bemutatóit. Ács János híressé vált, 1981-es *Marat/Sade*-rendezéséről lejegyzett keresetlen szavai jól példázzák a naplóró kortárs kultúrához való, alapvetően ideologikus közelítésmódját: „óriási hírverés előtte: zseniális a rendezés. Ljubimovtól lopott ötletek, funkciótlan jelenetek [...] Szétesik a színpad. A rendezés koncepciója a darab ellen hat. Marat és Sade s a többi bolond: mind azonosak, tisztaságra vágyanak. [...] [A] Sade–Marat[-kettős] belső, intellektuális párharca helyett a biztonság világa és a »kint lévők« közt zajlik a konfliktus. A sikert ez adja: az erős ellenzéki, politikai aktualitás.” (650.) Szkeptikussága ellenére is igyekszik minél felkészültebb lenni, az „ellenség művészetét” ugyanúgy próbálja megismerni, mint a szocializmus mellett elkötelezett alkotásokat. Ami viszont a napló alapján szinte teljesen hiányzik Király érdeklődési köréből, az a korabeli populáris kultúra. Leszámítva a balatoni üdüleket, amikor esténként nincs módja mással lekötni magát, mint amit a helyi szabadtéri mozi biztosít számára, nem igazán jut eszébe az alantasnak tartott könnyű műfajokra figyelmet fordítani, így például könnyűzenéről vagy szórakoztató irodalomról nem sok szót ejt a több mint harminc év alatt.

A tudatos önépítés programjához sorolhatjuk az angolul egyébként nem kifejezetten jól beszélő irodalomtörténész törekvését nyelvtudása csiszolására: a szerkesztői előszóból kiderül, hogy Király élete több szakaszában a maga sajátos angolságával írta naplóit. Az angol nyelvű bejegyzéseket magyarra átültető Katona Ferenc munkáját dicséri, hogy szinte lehetetlen különbséget tenni a magyar nyelvű Király-jegyzetek és a tolmácsolt részek között – bár jó lett volna nemcsak az előszóban, hanem magában a főszövegben is jelezni, hogy mikor olvasunk fordított szöveget.

Érdekes, hogy magánérdeklődésből elolvasott irodalmi művekről is viszonylag keveset tudunk meg a szövegből, mint ahogy az is feltűnő, hogy a szerző kiket részesít nagyobb

figyelemben a kortárs irodalmi élet szereplői közül. Király népi írók iránti vonzalma közismert, ennek megfelelően sokat találkozunk Németh László, Illyés Gyula vagy Csoóri Sándor nevével, az irodalomtörténész kollégák közül pedig az ugyancsak a népiek iránt elkötelezett Czine Mihályhoz áll a legközelebb. (Sokkal közelebb, mint a szintén gyakran említett Pándi Pálhoz vagy Szabolcsi Miklóshoz, akikkel együtt Király több mint tíz éven keresztül Aczél tanácsadói köréhez tartozott.) Személyes okokból sokat foglalkozik például Dobozy Imrével vagy Moldova Györggyel is, de érdemes megfigyelni, hogy a korszak ma legnagyobbra tartott, viszont a maguk idejében legfeljebb a „túrt” kategóriába sorolt íróival milyen kevés kapcsolata volt: Pilinszky Jánossal, Nemes Nagy Ágnessel, Weöres Sándorral, Ottlik Gézával, Mátyás Ivánnal vagy akár Mészöly Miklóssal a jelek szerint nem ápolt túl közeli személyes viszonyt, nem is sokszor említi őket a feljegyzéseiben.

Ha már a személyes viszonyoknál tartunk, érdemes kitérnünk a magánélettel kapcsolatos bejegyzések meglepően alacsony számára. A naplóról több helyen utal rá, hogy az egyéni élet kérdéseit önzőségnek, káros individualizmusnak ítéli a közérdekű témákkal szemben. Egy 1970-es Fészek klubbeli este után jegyzi fel az előszeretettel pletykálkodó Tolnai Gábor és Illés Béla történetei kapcsán: „Mennyire lényegtelen a magánélet idegrángása. Az ember ezen túl kezdődik.” (184.) Ugyanerről a szemléletről árulkodik a következő napon írt feljegyzése is: „Reggel Mari telefonál. Érdekes, most kezdem egyre inkább szeretni. Már meglévő vagy meg nem lévő hűtlenségei nem izgatnak. Az igazán mély emberi viszonyokat nem érintik a felszín kalandjai.” (184.) Ennek megfelelően a „felszín kalandjai” igen visszafogottan jelennek meg a kötetben, Király három évtizeden keresztül majdnem mindig sikeresen törekszik arra, hogy személyes élményeit egy elképzelt nagy közös történet részeként beszélje el. Így történhet meg, hogy egy olyan családi tragédia, mint édesanyja 1978-as halála, mindössze egyetlen mondatot kap a naplórótól, mielőtt visszatérne az aktuális politikai és egyetemi ügyek taglalására: „Az Akadémia üdülőjében voltam, amikor ma meghalt édesanyám.” (559.) Nem szabad ezt a szüksézszerűséget érzéketlenségnek néznünk, sokkal inkább arról van szó, hogy a napló – mint írója önfelépítésének kísérleti terepe – jellegéből fakadóan nem engedi meg, hogy a kellemtelénél nagyobb jelentőséget tulajdonítson a közösséget nem érintő egyéni problémáknak.

A szövegben állandóan visszatér a naplóról aggodalma, hogy mivel életében véghezvitt cselekedetei minden bizonnyal nem fognak példaként fennmaradni az utókor számára, a később jövő nemzedékek tiszteletét csakis művei által lehet képes kivívni. „A morális szennyezés ellen csak a mű védhet meg. Dolgoznom kell” – jegyzi fel 1972 januárjában (212.). Majdnem három évtizeddel Király István halála után azt mondhatjuk, a számára elképzelt legrosszabb forgatókönyv valósult meg: egy társadalmi megbecsültségét mára majdnem teljesen elvesztett szakma néhány száz képviselőjén kívül nem sokan tudnak mit kezdeni ránk maradt örökségével. Mégis fontos esemény az 1956 és 1989 közötti napló megjelenése, amiért mind a kiadás kockázatát vállaló örökösöknek (Király Júliának és Király Katalinnak), mind a szöveget sajtó alá rendező szakembereknek (csak az impresszumban szereplő neveket felsorolva: Soltész Mártonnak, Katona Ferencnek, T. Tóth Tündének, Babus Antalnak és Agárdi Péternek) hálásak lehetünk. A napló páratlanul fontos dokumentum saját múltfeldolgozásunk szempontjából, amennyiben a Kádár-korszak egyik alapproblémájára, a kommunizmus eredeti célkitűzéseitől való fokozatos elfordulás ellentmondásosságára mutat rá. Király István anakronisztikus jelenség volt ebben a korban, még akkor is, ha tudását igyekezett kamatoztatni az 1956 után megváltozott körülmények között is. Gyakran észrevette, de még többször szándékosan elsiklott fölötté, hogy ő maga sem felel meg az általa meghatározott szigorú társadalmi és embereszménynek, és jobb meggyőződése ellenére, tudatosan vált annak a rendszernek az egyik fontos tényezőjévé, amelyet – feljegyzései alapján úgy tűnik – valójában maga sem tartott alkalmasnak ideáljai elérésére.